

Urbánno-rurálne rozdiely voličského správania v Česku a na Slovensku¹

Tomáš Kostecký² – Vladimír Krivý³
Sociologický ústav AV ČR, Praha
Sociologický ústav SAV, Bratislava

Urban-Rural Differences in Voting Behaviour in Czechia and Slovakia. Within the period after 1989, we compare two societies with majority of the population residing in cities, which however applies more significantly to Czechia. Analyses of aggregated data from parliamentary elections confirm larger urban-rural cleavage than analyses based on survey research. Although both societies have a very similar profile of voter turnout regarding municipalities' population size, the difference in political preferences between countryside and cities is less prominent in Czechia than in Slovakia. Alternation of „urban“ and „rural“ coalition governments, which was occurring in Slovakia, was not observed in Czechia. Urban-rural political cleavage is significantly weaker in Czechia.
Sociológia 2015, Vol. 47 (No. 4: 390-413)

Key words: *voting behaviour; aggregated data; Czech and Slovak society; urban-rural cleavage; voter turnout; municipalities; population size*

Úvod

Odlíšnosti v politických záujmoch a prejavoch vidieka a miest patrili od začiatkov zastupiteľskej demokracie k významným faktorom ovplyvňujúcim jej fungovanie. Lipset a Rokkan (1967) považujú túto dimenziu za jednu zo štyroch politických štiepení (cleavages) existujúcich v rôznych obdobiach vývoja stranických systémov prakticky vo všetkých krajinách západnej Európy.

Zatiaľ čo v celom rade vyspelých krajín patrili po zavedení všeobecného hlasovacieho práva rôzne typy agrárnych strán medzi dominantných hráčov na politickom kolbišti, s úbytkom poľnohospodárskeho obyvateľstva v procese industrializácie a urbanizácie sa význam agrárnych strán prudko znižoval. (Lane – Ersson 1999) Prejavuje sa to aj tak, že v niektorých najnovších publikáciách zaoberajúcich sa vývojom stranických systémov sa už o nich píše takmer s nostalgiou. (Hloušek – Kopeček 2013)⁴

Hoci sa podiel poľnohospodárov v súčasných európskych populáciách znížil na historicky nízku úroveň a v krajinách EÚ dosahuje v priemere iba 5 %

¹ Štúdia bola podporená grantom GA ČR, reg. č. 408/12/1442 a grantom APVV-0309-11 slovenskej Agentúry na podporu výskumu a vývoja.

² Korešpondencia: RNDr. Tomáš Kostecký, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Česká republika. E-mail: tomas.kostecky@soc.cas.cz

³ Korešpondencia: PhDr. Vladimír Krivý, CSc., Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: vladimir.krivy@savba.sk

⁴ Piata kapitola knihy Hlouška a Kopečka je príznačne nazvaná „Agrárne strany: hľadanie strateného času“.

ekonomicky aktívnych⁵, podiel vidieckeho obyvateľstva sa najčastejšie pohybuje okolo 30 %⁶. Dnes už stotožňovanie rurálnej populácie s poľnohospodármi nedáva zmysel, keďže väčšina ľudí žijúcich na vidieku nepracuje v poľnohospodárstve. Urbánno-rurálne rozdiely vo voličskom správaní nevysvetľujú konfliktami medzi záujmami poľnohospodárstva a záujmami priemyslu.

Urbánno-rurálne rozdiely voličského správania môžu byť do istej miery ešte stále odrazom odlišného zloženia populácie vidieka a miest: na vidieku je v priemere nižšie vzdelanie i vyššia miera religiozity. Rozdiely v štruktúre populácie však nevysvetľujú všetko. (Kostelecký et al. 2014) Bernard a Kostelecký (2014) označujú za základnú príčinu priestorových odlišností voličského správania samotnú skutočnosť, že priestor je nehomogénny, „takže ľudia obývajúci rôzne časti tohto priestoru majú prirodzene rôzne potreby, záujmy a identity.“ (s. 20). Madleňák (2010) hovorí v tejto súvislosti o význame priestorovej difúzie politických informácií a o „susedskom efekte“.

Štúdiu priestorových aspektov voličského správania bola v stredoeurópskom kontexte venovaná už pomerne veľká pozornosť. Väčšina publikovaných prác (napr. Jehlička – Sýkora 1991; Krivý et al. 1996; Zarycki 1997, 2002; Kovacs – Dingsdale 1998; Daněk 2000; Kostelecký 2001, 2002; Kouba 2007; Madleňák 2012; Pink a kol. 2012; Kostelecký et al. 2014; Bernard et al. 2014) sa ale primárne sústreďovala na vysvetlenie regionálnych vzorcov volebných výsledkov, teda špecifického správania obyvateľov užšie vymedzeného, ale celistvého územia. Nepomerne menšia pozornosť bola venovaná vertikálnej dimenzii priestorovej diferenciacie (Macešková et al. 2009) voličského správania, teda rozdielom medzi výsledkami volieb v obciach rôznej populačnej veľkosti alebo vo všeobecnejšej podobe rozdielom medzi mestami a vidiekom. V Česku sa vplyvom odlišnej populačnej veľkosti obce na voličské správanie zaoberali Kostelecký a jeho spolupracovníci (2005, 2013), avšak len v obciach ležiacich v zázemí najväčších miest, podobne ako v Poľsku Swianiewicz (2013).

V tomto príspevku sa pokúsime existujúcu medzeru zaplniť. Sústreďíme sa preto na analýzu odlišností voličského správania v obciach rôznych populačných veľkostí v Česku a na Slovensku po roku 1989. Ako informácie o voličskom správaní využijeme volebné výsledky publikované národnými štatistickými úradmi. Sme si vedomí toho, že populačná veľkosť obce nie je jediným znakom jej rurálnosti či urbánosti. (Musil 1977; Perlín et al. 2010)

⁵ Report Agriculture in the European Union. Statistical and Economic Information Report, publikované on-line na http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/agricultural/2012/pdf/full-report_en.pdf.

⁶ Demographic Yearbook publikovaný United Nations Statistics Division v roku 2013, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2013.htm> Uvádza dáta len za 16 krajín dnešnej EÚ-28. Podiel rurálneho obyvateľstva sa medzi týmito krajinami pohyboval v intervale od 4 % na Malte, cez 20 % v Nemecku, až do 50 % v Slovinsku. Pravda, použité pri tom boli „národné definície“ rurálnosti.

Celý rad suburbánnych obcí v zázemí veľkých miest napriek svojej malej populačnej veľkosti nemá rurálny charakter. Ide o vilové prímestské štvrte s obyvateľstvom úzko prepojeným s mestom: pracovnými príležitosťami, školami, službami. Práve pokračujúca suburbanizácia nie iba komplikuje odlišenie rurálnych a urbánnych sídiel, ale aj špecificky ovplyvňuje politické správanie. (Hoffmann-Martinot – Sellers 2005; Sellers et al 2013) V českom i slovenskom kontexte pomerne veľmi rozvinutej metropolizácie a suburbanizácie (Sýkora 2003; Ouředníček 2003, 2007; Stanilov – Sýkora 2014; Gajdoš – Moravanská 2011) je však stále možné hovoriť o tom, že malé obce sú zväčša rurálne. Rozdelenie obcí podľa ich populačnej veľkosti tak do značnej miery aproximuje ich rurálnosť, resp. urbánnosť.

Chceme sa zmeniť aj o ďalšej metodologickej okolnosti. Analýza *volebných štatistík* ukazuje na Slovensku pre celé obdobie od začiatku 90. rokov pomerne značné rozdiely volebných výsledkov podľa populačnej veľkosti obcí. Avšak z *výberových zisťovaní typu survey* vychádzajú tieto urbánno-rurálne rozdiely spravidla zmenšené, „obrúsené“, a to napriek tomu, že samotné veľkostné kategórie obcí predstavujú nezriedka jeden z kvótnych znakov. „Analýza viacerých výskumov troch kvalitných slovenských výskumných agentúr a porovnanie s volebnými výsledkami 1998 a najmä 2002 ukázala nasledovnú bilanciu vo vzťahu k výsledkom politických strán. Proti 41 prípadom zmenšenia či dokonca „prehodenia“ rozdielov vidiek – mesto (pre strany A, B, C,...) sme našli len 12 prípadov zväčšenia týchto rozdielov a 16 prípadov s urbánno-rurálnymi rozdielmi pre danú stranu rovnakými či obdobnými v porovnaní s rozdielmi v skutočných voľbách. Navyše, medzi zmenšeniami rozdielov bolo až osem pomerne výrazných, zatiaľ čo medzi zväčšeniami nebolo výrazné ani jedno.“ (Krivý – Gyárfášová 2004: 217)

Je potom pravdepodobné, že aj urbánno-rurálna rozrôznenosť širších politických názorov a postojov je v skutočnosti obvykle väčšia, než ukazujú dáta z výberových zisťovaní. Výskumníci, ktorí pracujú s dátami z výberových zisťovaní, môžu v dôsledku toho analyticky podceňovať rozdiely podľa populačnej veľkosti obcí a môže klesnúť aj záujem o ich skúmanie. My sa však v tejto štúdií chceme opierať o volebnú štatistiku, kde riziko znižovania skutočných rozdielov nehrozí.

Budeme analyzovať parlamentné voľby od roku 1990. V českých krajinách to budú pre rok 1990 voľby do Snemovne ľudu Federálneho zhromaždenia, v roku 1992 do Českej národnej rady a neskôr do Poslaneckej snemovne Parlamentu ČR, na Slovensku pôjde v rokoch 1990 a 1992 o voľby do Slovenskej národnej rady a neskôr do Národnej rady SR.

Všeobecnejšie urbánno-rurálne rozdiely v českých krajinách a na Slovensku, ich vývin

Sídlna štruktúra *Česka* je veľmi stará, podľa Illnera (2006) získala dnešnú podobu už krátko po tridsaťročnej vojne. Typickou je hustá sieť vidieckych sídiel tvoriacich zázemie veľkému počtu malých a stredne veľkých miest. V dobe prvého sčítania ľudu v roku 1869 bolo na území Česka 7,5 miliónov obyvateľov (ČSÚ 2014) v 16 tisícoch sídiel (z toho bolo 435 miest, 423 obcí typu „městys“ a 15 796 dedín). (Historický 2006) Vtedajšie sčítanie tiež ukázalo, že sídla na Morave boli citeľne väčšie než v Čechách. (Bernard – Kostelecký 2010) Za prvej Československej republiky sa počet obyvateľov zvýšil na viac než 10 miliónov. Dramatickú zmenu populačného vývoja spôsobila druhá svetová vojna a povojnový odsun Nemcov. Pri sčítaní v roku 1950 bolo spočítaných len 8,8 miliónov obyvateľov, pri znížení počtu obcí na 11 459. Neskorší komunistický program plánovaného riadenia rozvoja osídlenia bol realizovaný pomerne násilným zlučovaním obcí. V roku 1989 tak bolo v Česku len 4012 obcí s vlastnou samosprávou. (Illner 2006) Reakciou na nedobrovoľné zlučovanie obcí bolo potom ich masové osamostatňovanie. Počet obcí sa tak oproti situácii na konci 80. rokov podstatne zväčšil a v roku 2001 dosiahol číslo 6258. Ako zistili Vajdová a Čermák (2006), 97 % z novoosamostatnených obcí malo menej než 1000 obyvateľov. Veľká rozdrobenosť obcí viedla nakoniec k prijatiu nového zákona o obciach (Zákon o obciach č. 28/2000 Sb.), v ktorom boli podmienky pre odtrhnutie obce podstatne sprísnené. To prakticky zastavilo ďalšie oddeľovanie obcí.

Industrializácia i urbanizácia na *Slovensku* boli historicky oneskorené, a to tak v porovnaní so západnou Európou, ako aj s českými krajinami.

Tabuľka č. 1: Podiel mestského obyvateľstva v západnej Európe a na Slovensku

Krajina, oblasť	Rok							
	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990
západná Európa	46,2	49,5	52,8	55,2	62,6	69,4	75,9	82,4
Slovensko	18,0	22,6	24,5	26,2	29,8	37,0	50,2	56,0

Zdroj: Pašiak 1993: 346

Jednou z príčin odlišného vývoja bola skutočnosť, že rakúske a uhorské dedičské právo sa rôznili. Rakúske právo dávalo pôdu po otcovi najstaršiemu synovi a z ostatných tak vytváralo ľudský rezervoár pre industrializačnú modernizáciu. Uhorské právo rozdeľovalo dedičstvo medzi všetkých synov, pozemky sa tak stále väčšmi drobili. Na území dnešného Slovenska to viedlo

k rozšíreniu skupiny tzv. kovoroľníkov, kombinujúcich prácu roľnícku a robotnícku. Táto kombinácia sťažovala industriálnu modernizáciu.

Slovenská metropola Bratislava nemá tú váhu ani podiel voličov⁷, akú má v českých krajinách Praha. A hoci mnohé slovenské socioštruktúrne údaje sa veľmi priblížili k údajom českým a väčšina slovenského obyvateľstva žije v obciach nad 5000 obyvateľov, otvorenou otázkou zostáva stav a trend kultúrneho zažitia modernizačných zmien. Niektorí sociálni antropológovia vidia slovenskú spoločnosť ako ešte stále prevažne rurálnu, ak sa na ňu pozrieme z hľadiska kultúrneho. (Podoba 1996: 217; Buzalka 2013: 164)

Počty obcí a tiež rozdelenie českého i slovenského obyvateľstva do desiatich kategórií obcí podľa populačnej veľkosti (práve s týmito desiatimi kategóriami budeme pracovať) ukazuje mnoho česko-slovenských podobností, ale aj rozdiely. Keď budeme neskôr ukazovať odlišné volebné výsledky v jednotlivých kategóriách, bude vhodné pamätať, že niektoré z týchto kategórií sú zastúpené výrazne a iné len nepočetne.

Tabuľka č. 2: **Súčasný česko-slovenský porovnanie počtov obyvateľov vo veľkostných kategóriách obcí**

Obce	Slovensko				Česko			
	Počet obcí		Počet obyvateľov		Počet obcí		Počet obyvateľov	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
do 199	382	13,2	47573	0,9	1455	23,3	180685	1,7
200-499	761	26,3	261805	4,9	2001	32,0	651677	6,2
500-999	772	26,7	546389	10,1	1369	21,9	962432	9,2
1000-1999	562	19,5	787516	14,6	745	11,9	1038124	9,9
2000-4999	279	9,7	804580	14,9	412	6,6	1250829	11,9
5000-19999	94	3,3	879486	16,3	208	3,3	1910649	18,2
20000-49999	29	1,0	853306	15,8	43	0,7	1252935	11,9
50000-99999	8	0,3	564720	10,5	15	0,2	1078391	10,3
100000-999999	2	0,1	651661	12,1	4	0,1	943496	9,0
1000000+	x	x	x	x	1	0,0	1243201	11,8
Spolu	2889	100,0	5397036	100,0	6253	100,0	10512419	100,0

Zdroj: Česko: ČSÚ, Počet obyvateľov v obciach Českej republiky k 1.1.2014

Slovensko: Štatistický úrad SR, Sčítanie 2011

Poznámka: graficky sú v riadkoch zvýraznené tie slovenské / české podiely počtov obyvateľov, ktoré sú v porovnaní väčšie. Analogicky pre podiely počtov obcí.

Najmarkantnejší rozdiel – ak odhliadneme od toho, že Slovensko nemá miliónové mesto – sa týka obcí do 500 obyvateľov. V českých krajinách tieto

⁷ V roku 1991 žilo v Bratislave 13 % spomedzi obyvateľov Slovenska, ešte v roku 1961 to však bolo iba 6 %. (Historická 1985, Sčítanie 1991)

obce prekračujú 55 % celkového počtu obcí a žije v nich – v porovnaní so slovenskou situáciou – až 8 % všetkých obyvateľov. Slovenské analogické údaje sú 40 % a 6 %.

Hoci nadpolovičná väčšina obyvateľov žije v mestách, nemusí to ešte znamenať dominantný urbánny životný štýl, a naopak na vidieku je možné žiť urbánnym štýlom. Že mesto a vidiek nie sú dva ostro odlišné svety, je opísané aj v koncepte *nepriamej urbanizácie* v klasickej práci J. Musila (1977). Nepriama urbanizácia je proces, ktorý viac či menej zasahuje a kultúrne mení vidiek. A novším fenoménom je proces suburbanizácie.

Stranícka scéna v ČR a SR, relevantné strany v období od roku 1990

Stranícka scéna v Česku

Do prvých slobodných volieb v júni 1990 sa v Česku väčšina novozaložených strán nestačila etablovať – ako to už býva v zakladateľských voľbách. Preto okrem Občianskeho fóra (OF), združujúceho celú škálu aktivistov najrôznejšieho politického zamerania, sa do parlamentu dostali iba kandidáti komunistickej strany, tradičných ľudovcov (ktorí dobu komunistického vládnutia prežívali ako satelitná strana) a novozaloženého Hnutia za samosprávnú demokraciu – spoločnosti pre Moravu a Sliezske (HSD-SMS), požadujúceho obnovenie historickej Krajiny moravskosliezskej.

K skutočnému utváraniu post-komunistického českého straníckeho systému v Česku došlo až po voľbách v roku 1990. (Fiala et al. 2005) Kľúčovými udalosťami bol rozpad Občianskeho fóra, založenie Občianskej demokratickej strany (ODS) z pravicovo orientovaných aktivistov OF pod vedením V. Klause v roku 1991 a zvolenie ďalšej významnej postavy OF M. Zemana do čela obnovej Sociálnej demokracie (ČSSD) v roku 1993. S M. Zemanom a kritikou reformného konceptu presadzovaného V. Klausom získala strana mnoho priaznivcov a stala sa nekomunistickou alternatívou pre voličov nespokojných s politikou pravicových vlád. Neskôr sa ČSSD transformovala do podoby typickej pre sociálno-demokratické strany, presadzujúc funkčný sociálny štát, verejné zdravotníctvo, podporu vzdelávania, zlepšenie podmienok pre seniorov a tiež silnejšie štátne zásahy do ekonomiky. (Poláková – Mikešová 2014)

Popri ODS a ČSSD si svoje miesto v politickom systéme udržala i formálne zreformovaná Komunistická strana Čiech a Moravy (KSČM), ktorá však inštitucionálne a mnohako aj ideologicky nadväzuje na prednovembrovú KSČ. (Strmiska et al. 2005) KSČM neopustila myšlienku na vybudovanie socialistickej spoločnosti (Fiala et al. 2005), a preto podporuje rôznorodosť vlastníckych foriem, väčšie prerozdelenie medzi ľuďmi, obcami a regiónmi. KSČM je tiež tradične antiklerikálna, požaduje vyššie zdanenie vysokopríjmo-

vých domácností a je jedinou významnou českou politickou stranou, ktorá je proti členstvu Česka v NATO.

Štvrtou významnou politickou stranou v Česku je Kresťanská a demokratická únia – Československá strana ľudová (KDU-ČSL), ktorá nadväzuje na historické tradície ľudovej strany. Programovo sa KDU-ČSL hlási k sociálne-konzervatívnej kresťanskej politike, snaží sa o podporu rodiny, cirkvi a o rozvoj vidieka. V ekonomickej oblasti podporuje sociálne-trhové hospodárstvo podľa nemeckého vzoru, zdôrazňuje význam sociálneho partnerstva.

Uvedené štyri politické strany tvorili základ politického systému, ktorý bol až do roku 2009 neobyčajne stabilný. (Šedo 2007) Tieto strany navyše hlbšie nemenili svoje programové zameranie ani pozíciu na ľavo-pravej škále. (Linek – Lyons 2013) Popri štyroch stabilných stranách sa do parlamentu dostávali spravidla ešte jedna či dve ďalšie strany. Stranícke spektrum v Česku sa začalo meniť po roku 2009, kedy bola založená strana TOP09, ktorá si vytýčila za cieľ stať sa „novou“ pravicovou alternatívou a s novozvoleným predsedom K. Schwarzenbergom sa jej v parlamentných voľbách 2010 podarilo so ziskom 16 % hlasov významne zmeniť zabehnuté poriadky. Npopulárna pravicová vláda, ktorá prevádzala Česko obdobím ekonomickej krízy, skončila rozpadom v roku 2013. V období, keď vládla prezidentom menovaná dočasná vláda, získalo popularitu politické hnutie ANO2011 založené miliardárom A. Babišom ako alternatíva etablovaných politických strán. V predčasných voľbách v roku 2013 získalo ANO druhý najvyšší počet hlasov spomedzi všetkých strán, a to predovšetkým na úkor ODS, TOP09 a ČSSD. Budúcnosť straníckeho systému v Česku je neistá.

Stranícka scéna na Slovensku

Po roku 1989 sa rýchlo vytvoril „v podstate samostatný národný systém. ... bol formálnou súčasťou česko-slovenského stranícko-politického systému, ak však necháme bokom túto zastrešujúcu federálnu úroveň, nevznikli žiadne pevnejšie väzby na český stranícky systém.“ (Kopeček 2007: 105)

V polovici 90. rokov bol základným politickým konfliktom zápas o podobu politického režimu alebo „spor o pravidlá hry“. Spoločnosť sa rozdelila do dvoch táborov. Sociálno-ekonomická os (niekedy nazývaná „ľavo-pravou osou“) bola druhoradá. Udialo sa tak v protiklade s českou situáciou, kde sociálno-ekonomická línia bola výrazná už od začiatku 90. rokov. (Gyárfášová 2011: 35)

Ako výsledok tohto konfliktu sa po voľbách 1998 sformovala vláda širokej koalície demokratických strán, tak pravicových, ako aj ľavicových. Na riešenie historickej situácie to bolo adekvátne riešenie, inak však vládna politika trpela veľkou rôznosťou strán vládnej koalície. Až neskôr, po voľbách 2002, sa zvýraznila ľavo – pravá súťaž založená predovšetkým na socioekonomickej

konfliktnej línii a tá sa postupne „stala hlavnou osou politickej súťaže“. (Kopeček 2007: 115) Prebiehajúce reformy boli vďaka agendou pre ostrú kritiku zo strany Smeru.

Pred voľbami roku 1998 dominovala bipolárna štruktúra stránickej súťaže. Pred ďalšími voľbami nastal dočasný posun k tripolárnej konfigurácii: vládne strany, opozičné strany a nové strany Smer a (slovenské) ANO. Nové strany sa profilovali práve na odmietnutí oboch táborov. (Szomolányi – Gyárfášová – Orth 2005: 209-210)

M. Rybář rozlišuje dve kategórie politických strán. *Štiepnou* stranou je tá, „ktorej voliči sa vyznačujú dominantným alebo prevládajúcim socioštruktúrnym znakom.“ Naopak, *ludové* strany „získavajú voličskú podporu naprieč rozmanitými skupinami spoločnosti a socioštruktúrne sú preto výrazne heterogénne.“ (Rybář 2011: 26) Takto širokospektrálne strany sú na Slovensku dlhodobo populárne: po medzivojnovnej HSLŠ to bolo HZDS z 90. rokov a Smer v prvých desaťročiach 21. storočia.

Ako dlhodobo najpopulárnejšia strana na slovenskej scéne si Smer vyžaduje bližšiu charakteristiku. „Smer za vyše desaťročie trikrát upravil názov (Smer, Smer – tretia cesta a Smer – sociálna demokracia) a politicky sa presunul od explicitne neideologickej či postideologickej pozície cez rétoriku obhajoby sociálneho štátu až k obhajobe národných záujmov slovenského národa. Ideologickým spojivom agendy Smeru ostáva kľúčová úloha štátu poskytujúceho poriadok, sociálne a ekonomické zabezpečenie a pokračovanie tradičných hodnôt a noriem.“ (Rybář 2011: 68)

Stranícka scéna a jedna z najsilnejších línii politického rozdelenia odráža etnickú heterogenitu slovenskej spoločnosti, čím sa má na mysli povedľa slovenskej majority najmä početne zastúpená maďarská menšina.

Na Slovensku mali i v minulosti veľkú váhu politické strany stojace ústredne na národnej či konfesionalnej kolektívnej identite (v období po roku 1989 boli takými slovenské nacionálne strany i maďarské strany, tiež KDH). L. Lipták písal vo vzťahu k voličskej úspešnosti strán v období I. ČSR dokonca o troch „pilieroch“, na ktorých úspech stál: išlo o pilier sociálny, národný a náboženský. Tie strany, ktoré stáli aspoň na dvoch pilieroch a vyhli sa ostrému konfliktu s tretím, mali veľmi dobré vyhliadky na úspech vo voľbách. (Lipták 1992: 24)

Pre slovenskú stranícku scénu je typickým tiež množstvo novozaložených a úspešných strán v priebehu celého obdobia, kedy niektorá úplne nová strana prekročila päťpercentný prah a dostala sa do parlamentu či dokonca do vlády. Ak vynecháme HZDS z volieb 1992 (hnutie už totiž v SNR bolo, hoci tam nepreniklo ako strana), zostáva menovať ľavicovo-populistické Združenie robotníkov Slovenska (ZRS), umiernenú Stranu občianskeho porozumenia (SOP), Alianciu nového občana (ANO), stranu Smer, neskôr Most-Híd,

Slobodu a Solidaritu (SaS), ako aj subjekt Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OĽaNO). Osobitným prípadom bola Slovenská demokratická koalícia (SDK) vo voľbách 1998, založená niekoľko mesiacov pred voľbami ako spoločný projekt viacerých strán ale tiež SDKÚ, voličmi prijímaná ako pokračovanie SDK.

Volebná účasť

V centre nášho záujmu je česko-slovenské porovnanie volebnej účasti v populačne vždy obdobne veľkých obciach. Dôležitejšia než samotná volebná účasť je pre náš zámer volebná účasť *diferencovaná*, teda odlišná v rôznych sociálnych prostrediach. Aj tak by ale rozdiely čo do volebnej účasti medzi segmentmi elektorátu neboli tak závažné, ak by boli neutrálne vo vzťahu k volebným preferenciám jednotlivých strán. Na Slovensku však obzvlášť v období 1992 – 1994 takto neutrálne neboli, volebná účasť bola napríklad zreteľne nadpriemerná v menších obciach a práve v tom prostredí sa výrazne darilo aj vtedajšiemu HZDS. Voliči, ktorí často vnímali socio-ekonomické zmeny z obdobia po roku 1989 ako im ubližujúce, sa dostavovali do volebných miestností v citeľne väčšej miere. Slabý výsledok občianskych strán bol zasa spôsobený aj zreteľne nižšou účasťou voličov z mestského prostredia.

Až do volieb 1994, resp. 1996 bola celková volebná účasť v oboch krajinách veľmi podobná. V ďalších voľbách 1998 a 2002 prekonala slovenská účasť českú (voľby 1998 na Slovensku sa uskutočnili s vysokou voličskou mobilizáciou, išlo o kritické rozhodovanie). Avšak veci sa otočili a česká volebná účasť bola vo voľbách 2006 a 2010 (nevýrazne aj v 2012, resp. 2013) väčšia než slovenská. Celé slovensko-české porovnanie volebnej účasti a jej vývinu od volieb k voľbám platí aj vtedy, ak sa osobitne pozrieme na mestá a na vidiecke obce. (Vid' tabuľka č. 3)

Variačné rozpätie volebnej účasti podľa veľkostných kategórií obcí bolo na Slovensku celkovo väčšie než v Česku. Pre Slovensko bolo charakteristické veľké rozpätie vo voľbách 1992 a 1994, s následnou „vyrovnávajúcou“ mobilizáciou mestských voličov v rokoch 1998 a 2002. V Česku bolo rozpätie celkovo o málo umiernenějšíe a zmenšilo sa (neveľmi) od volieb 2006.

Tabuľka č. 3: Slovensko a Česko: účasť v parlamentných voľbách 1990 – 2013 podľa veľkostných skupín obcí

Obce	Volebná účasť							
	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
Slovensko ⁸								
do 199 obyv.	96,4	93,4	88,8	89,4	76,9	64,2	67,3	66,3
200-499	96,4	92,0	85,9	88,3	74,2	60,0	62,8	63,2
500-999	96,3	90,1	83,1	86,8	72,0	57,2	60,6	61,1
1000-1999	96,4	88,8	81,1	86,0	71,5	56,1	60,2	61,0
2000-4999	96,1	86,6	78,2	84,0	69,2	53,9	57,5	58,8
5000-19999	95,6	82,8	73,5	83,1	67,9	52,4	56,5	56,4
20000-49999	94,4	80,8	71,8	82,4	67,8	51,7	55,9	56,0
50000-99999	95,1	82,0	72,8	83,6	70,8	55,4	60,1	60,2
100000-999999	93,6	76,3	66,2	82,7	70,4	54,8	60,8	60,0
1000000 +	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>spolu</i>	<i>95,4</i>	<i>84,2</i>	<i>75,6</i>	<i>84,2</i>	<i>70,1</i>	<i>54,7</i>	<i>58,8</i>	<i>59,1</i>
<i>min.</i>	<i>93,6</i>	<i>76,3</i>	<i>66,2</i>	<i>82,4</i>	<i>67,8</i>	<i>51,7</i>	<i>55,9</i>	<i>56,0</i>
<i>max.</i>	<i>96,4</i>	<i>93,4</i>	<i>88,8</i>	<i>89,4</i>	<i>76,9</i>	<i>64,2</i>	<i>67,3</i>	<i>66,3</i>
Česko								
do 199 obyv.	98,1	93,6	87,0	83,2	68,9	71,0	68,6	66,0
200-499	98,0	91,6	83,9	79,7	64,0	67,4	64,8	62,0
500-999	97,9	90,6	82,0	77,7	61,9	66,2	64,0	61,2
1000-1999	97,8	89,5	80,6	76,2	60,3	65,4	63,0	60,4
2000-4999	97,5	87,8	78,5	74,1	57,5	63,8	61,6	58,8
5000-19999	97,3	85,1	75,8	73,2	56,4	63,2	61,2	58,4
20000-49999	96,7	82,6	73,7	72,0	54,6	61,9	59,7	56,8
50000-99999	96,2	81,6	73,9	72,1	54,7	61,9	60,4	56,8
100000-999999	95,8	80,2	73,8	72,7	56,4	63,0	61,9	57,7
1000000 +	94,6	80,8	69,7	71,6	60,0	68,5	68,0	64,1
<i>spolu</i>	<i>96,8</i>	<i>85,1</i>	<i>76,4</i>	<i>74,0</i>	<i>58,0</i>	<i>64,5</i>	<i>62,6</i>	<i>59,5</i>
<i>min.</i>	<i>94,6</i>	<i>80,8</i>	<i>69,7</i>	<i>71,6</i>	<i>54,6</i>	<i>61,9</i>	<i>59,7</i>	<i>56,8</i>
<i>max.</i>	<i>98,1</i>	<i>93,6</i>	<i>87,0</i>	<i>83,2</i>	<i>68,9</i>	<i>71,0</i>	<i>68,6</i>	<i>66,0</i>

Zdroj: Štatistický úrad SR a Český štatistický úrad, vlastné prepočty

Poznámka: graficky sú zvýraznené číselné hodnoty v stĺpcoch väčšie než predstavujú celoslovenské priemery.

Existuje silný vzťah medzi populačnou veľkosťou obce a volebnou účasťou v parlamentných voľbách, s dôležitými zmenami v neskoršom období. Vo

⁸ Účasť je aj tu za všetky obce na Slovensku, teda vrátane obcí, kde väčšina obyvateľov sú Maďari. Posledne menované obce sú nadpriemerne rurálne, ich volebná účasť a voličské inklinácie sú ale podstatne väčšie ovplyvnené zastúpením Maďarov.

všetkých parlamentných voľbách po roku 1989 bola vždy najvyššia účasť⁹ v úplne najmenších obciach s počtom obyvateľov menším než 200. Zároveň tiež platilo, že obce s menej než 2000 obyvateľmi mali vždy volebnú účasť nad celoštátnym priemerom. V 90. rokoch volebná účasť v podstate klesala s rastúcou populačnou veľkosťou, takže najmenšia účasť bola obvykle v najväčších mestách. Od volieb 2002 bolo možné v Česku i na Slovensku pozorovať relatívne zvýšenú účasť v najväčších mestách (v Česku obzvlášť v Prahe) a minimálna účasť sa viazala na mestá strednej veľkosti. Možným vysvetlením je prudko rastúci podiel vysokoškolsky vzdelaných, ktorí sa volieb zúčastňujú častejšie než ostatní voliči (Linek 2013), v populácii najväčších miest. Príčinou ale môže byť aj komparatívne „prebudenie“ obyvateľov najväčších miest a ich relatívne narastajúce vedomie vlastných záujmov. České dáta tiež ukazujú, že v prípadoch obcí s menej než 100 000 obyvateľmi je vzťah medzi klesajúcou populačnou veľkosťou a rastúcou volebnou účasťou nelineárny. Zatiaľ čo na volebnú účasť nemá veľký vplyv, či obec má 10 000 alebo 30 000 obyvateľov, na veľkosti obce „začne veľmi záležať“ v prípadoch obcí s menej než 5000 obyvateľmi. U menších obcí platí, že s každým úbytkom počtu obyvateľov sa priemerná volebná účasť mení dosť zreteľne.

Parlamentné a komunálne voľby 1998 – 2010, porovnania volebnej účasti

Táto téma s výnimočnou pozornosťou aj voči inému typu volieb, než sú voľby parlamentné, si zaslúži v štúdiu miesto, lebo účasť v jednom a druhom type volieb reaguje zaujímavo odlišne na populačnú veľkosť obce.

V oboch krajinách bola vo všetkých štyroch porovnávaných rokoch celková účasť v parlamentných voľbách podstatne vyššia než účasť vo voľbách komunálnych. Platí zároveň, že populačná veľkosť obce ovplyvňuje podstatne viac účasť v komunálnych voľbách, než vo voľbách parlamentných. V parlamentných voľbách sa od roku 2002 presadzuje vzorec, že v malých obciach je účasť najvyššia, potom klesá a v najväčších obciach opäť rastie. V komunálnych voľbách je v oboch krajinách pokles účasti s narastajúcou veľkosťou obce markantný a takmer monotónny – avšak s dôležitou výnimkou Prahy. Vo voľbách 1998 ešte pre obe krajiny platilo, že účasť v parlamentných voľbách v každej veľkostnej kategórii prevýšila účasť vo voľbách komunálnych a toto prevýšenie bolo približne od 2000 obyvateľov v obci veľmi výrazné. Od volieb 2002 bol v menších obciach záujem o komunálne voľby vyšší než záujem o voľby parlamentné – neplatil teda predpoklad o nižšom záujme o účasť vo voľbách druhého rádu. (Reif – Schmitt 1980) Na Slovensku to platilo najprv pre obce do 500 a neskôr až do 2 tisíc obyvateľov, pričom rozdiel i trend bol zjavnejší než v Česku.

⁹ Vo voľbách 1990 na Slovensku bola rovnako najvyššia (ex aequo) volebná účasť v druhej najnižšej kategórii obcí.

Tabuľka č. 4: Slovensko a Česko: parlamentné a komunálne voľby 1998 – 2010, porovnania volebnej účasti podľa veľkostných kategórií obcí

Obce	Účast' v parlamentných a v komunálnych voľbách							
	PV 1998	KV 1998	PV 2002	KV 2002	PV 2006	KV 2006	PV 2010	KV 2010
Slovensko								
do 199	89,4	83,0	76,9	79,0	64,2	70,4	67,3	70,7
200-499	88,3	79,7	74,2	75,3	60,0	70,0	62,8	70,9
500-999	86,8	75,6	72,0	71,1	57,2	66,0	60,6	66,7
1000-1999	86,0	70,8	71,5	66,9	56,1	61,9	60,2	62,4
2000-4999	84,0	63,6	69,2	59,7	53,9	54,9	57,5	56,9
5000-19999	83,1	49,2	67,9	46,1	52,4	44,8	56,5	46,5
20000-49999	82,4	39,0	67,8	36,2	51,7	36,0	55,9	38,8
50000-99999	83,6	37,2	70,8	33,4	55,4	33,8	60,1	36,8
100000-999999	82,7	36,2	70,4	27,1	54,8	30,6	60,8	33,5
1000000 +	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>spolu</i>	<i>84,2</i>	<i>53,9</i>	<i>70,1</i>	<i>49,5</i>	<i>54,7</i>	<i>47,7</i>	<i>58,8</i>	<i>49,7</i>
Česko								
do 199	83,2	76,6	68,9	73,9	71,0	71,0	68,6	69,8
200-499	79,7	68,5	64,0	67,7	67,4	64,6	64,8	64,9
500-999	77,7	64,1	61,9	63,7	66,2	60,5	64,0	61,7
1000-1999	76,2	60,4	60,3	60,0	65,4	56,9	63,0	58,5
2000-4999	74,1	53,5	57,5	53,2	63,8	50,4	61,6	51,8
5000-19999	73,2	44,6	56,4	43,6	63,2	43,3	61,2	45,0
20000-49999	72,0	36,8	54,6	36,1	61,9	37,3	59,7	40,1
50000-99999	72,1	33,2	54,7	32,2	61,9	35,6	60,4	39,1
100000-999999	72,7	35,3	56,4	31,8	63,0	36,5	61,9	39,3
1000000 +	71,6	39,2	60,0	35,3	68,5	42,2	68,0	44,4
<i>spolu</i>	<i>74,0</i>	<i>46,7</i>	<i>58,0</i>	<i>45,5</i>	<i>64,5</i>	<i>46,4</i>	<i>62,6</i>	<i>48,5</i>

Zdroj: Štatistický úrad SR a Český štatistický úrad

Poznámky:

* PV = parlamentné voľby, KV = komunálne voľby

* graficky zvýraznené sú vyššie číselné hodnoty (PV, alebo KV)

Takmer 2000 obcí na Slovensku sa v roku 2010 vyznačovalo vyššou volebnou účasťou v komunálnych voľbách než vo voľbách parlamentných. Obci s opačnou bilanciou bolo menej než tisíc. Ten prvý prípad bol veľmi častý v menších obciach, druhý silne dominoval v mestách.

Porovnanie volebnej účasti v komunálnych a v parlamentných voľbách v obciach rôznej populačnej veľkosti nám poskytuje dôležitú informáciu pri pátraní po príčinách urbánno-rurálnych rozdielov voličského správania. Skutočnosť, že v menších obciach je vyššia volebná účasť, možno teoreticky

vysvetliť niekoľkými spôsobmi. Podľa ekonóma Downs (1957) sa dá politické správanie voličov vysvetliť rovnakými mechanizmami ako správanie spotrebiteľov na trhu: voliči sa svojou voľbou snažia maximalizovať svoj profit. To by mohlo platiť i pre vysvetlenie volebnej účasti: pravdepodobnosť účasti vo voľbách je tým vyššia, čím sú „náklady“ na účasť pre voličov nižšie a naopak potenciálne „výnosy“ z účasti na voľbe vyššie. V prípade komunálnych volieb sa použitie Downsovej teórie racionálnej voľby priamo ponúka. Voliči v malých obciach majú relatívne malé náklady na účasť (napríklad nemusia venovať čas získavaniu informácií o kandidátoch a ich politických preferenciách a dôveryhodnosti, pretože ich zväčša poznajú, lokálna politika je pre nich zrozumiteľná, majú možnosť priameho kontaktu s volenými zastupiteľmi i so starostom). Čím je obec menšia, tým sú ich „náklady“ na účasť nižšie. Potenciálne „výnosy“ z účasti vo voľbách sú naopak v komunálnych voľbách pre voličov v malých obciach vysoké. Ich hlas má totiž relatívne veľkú váhu (v obci so 100 voličmi má hlas jedného voliča pri plnej volebnej účasti 1 % vplyv na výsledky, pri päťdesiatpercentnej volebnej účasti dokonca dvojpercentný vplyv na výsledky). Tým sa prudko zvyšuje pravdepodobnosť, že ich hlas bude hlasom rozhodujúcim. Váhu jediného hlasu v malých obciach ešte posilňuje možnosť, že voliči navzájom blízki, trebárs členovia jednej rodiny, môžu ľahko svoju voľbu koordinovať. Opäť platí, že čím je obec menšia, tým väčšie potenciálne „výnosy“ z účasti na voľbách môžu voliči inkasovať.

Nezabudnime ale na spomínanie Daniela Kahnemana: píše, ako bol pred rokmi ohromený, keď si prečítal, že „agent ekonomickej teórie je racionálny, sebecký a jeho chute sa nemenia“. Pre neho ako psychológa bolo naopak úplne jasné, že „ľudia nie sú ani plne racionálni, ani úplne sebeckí a že ich chute sú všetko, len nie stále“. (Kahneman 2012: 289) Nevylučujeme, že metodologicky je niekedy vhodné *predpokladať* racionálny prístup a nepochybujeme, že niektorí ľudia sa správajú racionálnejšie než iní. Považovať však voličské správanie za plne racionálne, by bolo neracionálne.

Vyššiu volebnú účasť v malých obciach zaznamenávame aj v prípade volieb parlamentných (hoci rozdiel medzi účasťou v malých a vo veľkých obciach je podstatne menší než vo voľbách komunálnych). V prípade parlamentných volieb je Downsova teória racionálneho voliča v predstavenej podobe v podstate nepoužiteľná. „Náklady“ na účasť v parlamentných voľbách sú pre voličov v malých i veľkých obciach rovnaké; voliči v malých obciach nemajú pri tomto druhu volieb lepší prístup ku kandidátom, ani ich lepšie nepoznajú, ani pre nich nie je jednoduchšie zistiť si o nich potrebné informácie. Taktiež potenciálne „výnosy“ z účasti v parlamentných voľbách sa v malých a veľkých obciach nijak nelíšia: jeden hlas váži všade v zásade rovnako (hlas jedného voliča má na výsledky volieb extrémne malý vplyv). Napriek tomu je v malých

obciach volebná účasť vyššia i v parlamentných voľbách. So znižovaním počtu obyvateľov obce je účasť vo voľbách ovplyvňovaná ďalšími mechanizmami súvisiacimi skôr s fungovaním lokálnych komunit ako takých. V malých obciach, kde sa ľudia vzájomne poznajú, je tiež sociálna kontrola (aj volebnej účasti) bezprostrednejšia, účasť či neúčasť vo voľbách je v podstate verejnou záležitosťou. Neúčastniť sa znamená byť v menšine, odlišovať sa od „normálu“, byť aj ohováraný.

Iným vysvetlením by mohol byť efekt habituálneho konania (Bourdieu 1998), pri ktorom funguje „zautomatizovaný algoritmus správania“. (Prokop 2003: 101) Voliči v malých obciach si chodením na voľby budujú zvyk chodiť na voľby, takže keď sa konajú parlamentné voľby, idú voliť „zo zvyku“ zase.

V malých obciach sú kandidáti v komunálnych voľbách všeobecne známi. To môže silne motivovať k hlasovaniu, a to či už za kandidáta, alebo proti nemu formou hlasovania za jeho rivala. Personifikované akty voľby priťahujú voličov silne, obzvlášť keď voliči majú predstavu o tom, „kto je kto“ v miestnej komunite. Odlišné je to v komunálnych voľbách vo veľkých obciach, kde sú kandidáti známi menej.

Výsledky politických strán v urbánnom a rurálnom prostredí

Na začiatku tohto okruhu treba pripomenúť, že v oboch krajinách žije majoritná časť obyvateľstva v obciach nad 5000 obyvateľov. V českých krajinách je však tento podiel (61,2 %) väčší než na Slovensku (54,7 %).

Obce rôznej veľkosti majú viac či menej odlišnú sociálnu skladbu a práve táto odlišnosť môže byť faktorom rozdielných volebných výsledkov, skrytým za odlišnou populačnou veľkosťou obcí. Odlišný je napríklad podiel poľnohospodárov, menšie obce majú religióznejšie obyvateľstvo, vo veľkých mestách býva väčší podiel neúplných rodín, s rastúcou populačnou veľkosťou obce sa zvyšuje podiel obyvateľov s vyšším vzdelaním a pod. Tieto rozdielnosti sa navyše v čase menia. Tak v rámci Česka boli tradične v malých obciach väčšie domácnosti, rozdiel oproti mestám sa však postupne znižoval. Najstaršie obyvateľstvo zvyklo byť v úplne najmenších obciach a v najväčších mestách, ale aj tento rozdiel sa postupne stráca. Na Slovensku je zasa relevantné, že väčšina Maďarov žije vo vidieckych obciach.

Pre každé skúmané voľby na Slovensku teraz vyberieme dve strany, ktoré boli v najsilnejšom spore. (Tabuľka č. 5) Graficky zvýrazníme vždy tie volebné výsledky v kategóriách obcí, kde strany dosiahli nadpriemernú podporu voličov. Osobitne nás bude zaujímať, ak *viaceré* prípady poukážu na všeobecnejšiu podporu z mestského či z vidieckeho prostredia.

V zakladateľských voľbách sa dvojica strán z uvedeného hľadiska veľmi neodlišovala, podpora z mestského prostredia bola v oboch prípadoch výraznejšia. V prípade VPN to však bolo zosilnené zreteľným výsledkom

v slovenských veľkomestách. Výsledky HZDS v roku 1992 sa v jednotlivých kategóriách obcí odlišovali nevelmi, výnimkou bol zreteľne slabý výsledok v slovenských veľkomestách. Vo všetkých ostatných voľbách 1994 – 2012 sa odohrali súboje voľičsky väčšmi vykryštalizovaných strán: skôr vidieckych a skôr mestských. Až na voľby 1998 sa lepšie presadili strany voľičsky skôr vidiecke. Treba ale pamätať, že víťazné „vidiecke strany“ často dosiahli aj v mestskom prostredí výrazne väčšiu podporu než strana súperiacia.

Tabuľka č. 5: Slovensko, voľby 1990 – 2012: strany v hlavnom spore

Časť 1.

Obce, počet obyv.	VPN 1990	KSČ 1990	HZDS 1992	ODÚ 1992	HZDS 1994	DÚ 1994	HZDS 1998	SDK 1998
do 199	24,9	18,2	39,9	2,9	40,5	4,5	37,1	15,9
200-499	25,1	12,9	37,2	2,7	37,6	4,5	32,5	18,7
500-999	25,0	11,2	37,5	2,7	38,0	4,6	32,0	20,5
1000-1999	25,2	9,9	39,4	2,4	39,4	4,7	32,5	20,6
2000-4999	25,1	10,4	40,1	2,7	39,2	5,3	31,8	21,9
5000-19999	28,0	14,7	38,6	3,7	34,4	7,5	25,4	24,0
20000-49999	31,3	15,6	37,3	4,2	33,3	9,9	23,8	26,6
50000-99999	32,5	16,0	40,0	4,6	34,2	13,1	24,4	31,5
100000-999999	40,1	15,0	27,0	9,1	23,2	18,6	17,3	43,0
1000000 +	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>spolu</i>	<i>29,3</i>	<i>13,3</i>	<i>37,2</i>	<i>4,0</i>	<i>34,9</i>	<i>8,6</i>	<i>27,0</i>	<i>26,3</i>

Časť 2.

Obce, počet obyv.	HZDS 2002	SDKÚ 2002	SMER 2006	SDKÚ 2006	SMER 2010	SDKÚ 2010	SMER 2012	SDKÚ 2012
do 199	25,7	6,9	34,2	10,1	43,9	8,5	53,4	3,7
200-499	23,4	7,9	31,0	10,2	39,8	9,0	49,5	3,5
500-999	23,8	8,5	29,8	11,1	38,2	9,7	48,7	3,6
1000-1999	24,2	8,8	29,3	11,5	37,3	10,4	47,7	3,6
2000-4999	23,8	9,8	29,6	12,5	37,2	11,2	47,7	4,1
5000-19999	18,1	12,9	29,3	16,6	34,5	14,5	44,6	5,5
20000-49999	17,1	14,9	31,5	19,2	35,3	16,4	44,8	6,2
50000-99999	17,4	20,9	30,9	25,5	34,2	20,8	42,9	8,3
100000-999999	11,1	32,8	22,4	36,0	24,9	28,0	32,0	12,8
1000000 +	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>spolu</i>	<i>19,5</i>	<i>15,1</i>	<i>29,1</i>	<i>18,4</i>	<i>34,8</i>	<i>15,4</i>	<i>44,4</i>	<i>6,1</i>

Zdroj: Štatistický úrad SR a Krivý 2012, vlastné prepočty

Poznámka: graficky sú zvýraznené číselné hodnoty nad celoslovenskými priemerami

V období po roku 1990 na Slovensku pôsobili, resp. pôsobia dve veľmi populárne strany. Chceme sa na obe pozrieť systematickejšie, vývinovo.

Obidve veľmi populárne strany dosahovali svoju najvyššiu podporu v menších obciach. Ako vidieť z tabuľky č. 6, takýto profil sa v prípade obidvoch strán jasnejšie vykryštalizoval až od volieb druhých vstupov: 1994 (HZDS), 2006 (Smer). Až ďalšia, tretia strana (čo do popularity na Slovensku) bola stranou voličsky skôr mestskou, išlo o SDKÚ. Tá sa viackrát stala stranou vládnu, ale nikdy nedosiahla celoslovensky najsilnejšiu voličskú podporu.

Na Slovensku jestvuje tiež niekoľko zaujímavých prípadov „zmeny kurzu“ elektorátu politickej strany. Z „vyváženej“ alebo dokonca mierne „mestskej“ sa niektoré strany stali „skôr vidieckymi“. Nikdy ale nie opačne.

Tabuľka č. 6: Slovensko: podpora strán HZDS a Smer podľa veľkostných kategórií obcí

Obce, počet obyv.	HZDS							
	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
do 199	x	39,9	40,5	37,1	25,7	11,0	6,3	2,1
200-499	x	37,2	37,6	32,5	23,4	10,2	6,4	1,6
500-999	x	37,5	38,0	32,0	23,8	10,4	5,9	1,5
1000-1999	x	39,4	39,4	32,5	24,2	10,5	4,8	0,9
2000-4999	x	40,1	39,2	31,8	23,8	10,0	4,8	1,1
5000-19999	x	38,6	34,4	25,4	18,1	8,0	4,2	0,8
20000-49999	x	37,3	33,3	23,8	17,1	8,0	3,8	0,8
50000-99999	x	40,0	34,2	24,4	17,4	8,2	3,5	0,7
100000-999999	x	27,0	23,2	17,3	11,1	5,9	2,6	0,5
1000000 +	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>Spolu</i>	x	<i>37,2</i>	<i>34,9</i>	<i>27,0</i>	<i>19,5</i>	<i>8,8</i>	<i>4,3</i>	<i>0,9</i>

Obce, počet obyv.	Smer							
	1990	1992	1994	1998	2002	2006	2010	2012
do 199	x	x	x	x	11,8	34,2	43,9	53,4
200-499	x	x	x	x	11,6	31,0	39,8	49,5
500-999	x	x	x	x	11,7	29,8	38,2	48,7
1000-1999	x	x	x	x	11,9	29,3	37,3	47,7
2000-4999	x	x	x	x	12,3	29,6	37,2	47,7
5000-19999	x	x	x	x	14,0	29,3	34,5	44,6
20000-49999	x	x	x	x	15,8	31,5	35,3	44,8
50000-99999	x	x	x	x	16,4	30,9	34,2	42,9
100000-999999	x	x	x	x	12,6	22,4	24,9	32,0
1000000 +	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>spolu</i>	x	x	x	x	<i>13,5</i>	<i>29,1</i>	<i>34,8</i>	<i>44,4</i>

Zdroj: Štatistický úrad SR a Krivý 2012, vlastné prepočty

Poznámka: graficky sú zvýraznené číselné hodnoty nad celoslovenskými priemerami

Nasledujúce dve tabuľky č. 7 a č. 8 ukazujú, ktoré relevantné *české* politické strany možno považovať skôr za strany urbánne a ktoré za skôr rurálne.

Tabuľka č. 7: **Česko: strany voličsky najúspešnejšie v mestách**

Obce, počet obyv.	OF 1990	ODA 1992	ODSKDS 1992	ODS 1996	ODS 1998	US 1998	ODS 2002	ODS 2006	TOP09 2010	TOP09 2013
do 199	45,5	3,9	22,1	23,1	20,8	6,4	19,3	29,6	12,9	9,2
200-499	45,7	3,8	21,2	23,5	20,9	6,5	19,4	29,6	13,0	9,0
500-999	45,3	4,0	21,8	24,2	21,9	6,9	20,5	30,6	13,8	9,5
1000-1999	48,4	4,2	23,8	26,1	23,2	7,0	21,3	31,5	14,3	10,0
2000-4999	50,7	4,5	25,8	26,9	24,4	7,5	22,3	32,6	14,6	10,1
5000-19999	54,1	5,8	29,5	28,9	27,1	8,4	24,3	34,7	15,8	11,0
20000-49999	55,9	5,9	31,3	29,7	26,9	8,4	24,3	34,2	15,1	9,9
50000-99999	57,1	6,4	32,3	29,9	29,1	8,7	26,0	36,6	16,5	11,2
100000-999999	50,0	5,6	31,8	30,9	29,4	9,4	25,2	36,6	17,8	12,5
1000000 +	62,5	11,5	41,0	43,9	42,4	13,4	33,8	48,3	27,3	23,0
<i>spolu</i>	<i>53,2</i>	<i>5,9</i>	<i>29,7</i>	<i>29,6</i>	<i>27,7</i>	<i>8,6</i>	<i>24,5</i>	<i>35,4</i>	<i>16,7</i>	<i>12,0</i>

Zdroj: Český statistický úřad, vlastné prepočty

Tabuľka č. 8: **Česko: strany voličsky najúspešnejšie v rurálnom prostredí**

Obce, počet obyv.	KDUCSL 1990	KDUCSL 1992	LSU 1992	KDUCSL 1996	KDUCSL 1998	KDUCSL 2006	KDUCSL 2013
do 199	13,9	10,3	16,4	12,6	14,5	10,3	8,6
200-499	12,8	9,9	14,6	11,8	13,3	10,1	8,0
500-999	12,8	10,0	12,1	11,5	12,6	10,1	8,2
1000-1999	11,7	9,4	9,9	10,8	12,0	9,9	8,2
2000-4999	10,0	8,1	7,1	9,5	10,6	8,8	7,5
5000-19999	8,7	6,1	5,6	7,8	8,5	6,8	6,6
20000-49999	6,2	4,5	4,6	6,0	7,0	5,8	5,6
50000-99999	5,8	3,4	4,2	5,3	5,8	4,3	5,3
100000-999999	7,3	4,9	3,5	6,7	7,4	6,4	6,5
1000000 +	6,6	2,8	3,4	5,4	6,2	4,8	5,5
<i>spolu</i>	<i>8,7</i>	<i>6,3</i>	<i>6,5</i>	<i>8,1</i>	<i>9,0</i>	<i>7,2</i>	<i>6,8</i>

Zdroj: Český statistický úřad, vlastné prepočty

Z tabuliek je zrejmé, že za „urbánne“ strany možno v Česku považovať pravicové strany (predovšetkým ODS, ale i ďalšie strany s podobnou ideologickou orientáciou). Tento typ strán bol vo všetkých parlamentných voľbách po roku 1989 podporovaný väčšmi v mestách než na vidieku. V priebehu času sa však rozdiely medzi popularitou týchto strán v malých obciach a v mestách relatívne znižovali. Výnimku z tohto trendu

predstavovala predovšetkým Praha, tamojší obyvatelia hlasovali podstatne pravicovejšie než voliči v iných mestách. Je zaujímavé, že v Česku nebola hlavnou rurálnou stranou sociálna demokracia, ktorá patrila minimálne od roku 1996 k hlavným oponentom pravicových strán a ich politiky. V skutočnosti nie je podpora ČSSD urbánno-rurálne vyhranená. V dlhodobom pohľade možno za rurálnu stranu považovať predovšetkým KDU-ČSL, ktorá vo voľbách získavala relatívne viac hlasov v malých obciach než v mestách. Výnimku predstavovali iba voľby v roku 2002, kedy KDU-ČSL kandidovala v koalícii so skôr urbánnou Úniou slobody. Rozdiely vo volebných preferenciách rurálnych a urbánnych voličov boli v 90. rokoch celkovo väčšie než v novom storočí. Urbánno-rurálna dichotómia volebných preferencií sa tak postupne oslabuje. Existuje len jedna relevantná politická strana, v prípade ktorej sa urbánno-rurálna dimenzia politickej podpory v priebehu vývoja posilnila, a to je KSČM. Zatiaľ čo na začiatku 90. rokov bola popularita komunistov takmer nezávislá na veľkosti obce, KSČM postupne získavala podporu v menších obciach a prichádzala o ňu v mestách, obzvlášť v tých najväčších, takže od prelomu storočí už mala KSČM voličsky zreteľne rurálny charakter.

Už sme uviedli, že *diferencovaná volebná účasť* (podľa veľkostných kategórií obcí) je významná vtedy, ak je podľa týchto kategórií diferencovaný aj politický „vkus“ voličov. Na Slovensku sa tak stalo a najvýraznejšie sa to prejavilo vo voľbách 1994. Čo sa týka českých krajín, volebná účasť je tam obdobne diferencovaná na osi urbánno-rurálnej, odlišnosťou však je, že to nie je sprevádzané podobne zreteľnou diferencovanosťou úspešnosti relevantných politických strán. Navyše český stranický systém stojí najmä na elektorátne mestských stranách – na rozdiel od slovenského, dominovaného skôr stranami s elektorátom prevažne rurálnym (na Slovensku vládne koalície s podporou prevažne mestskou vyžadujú väčšiu zhodu okolností, napríklad pozoruhodný vstup nových strán SOP a ANO, či rozpad SNS na SNS a Pravú SNS).

Odkiaľ čerpali voličskú podporu strany neskorších vládnych koalícií

V Česku existuje relatívne malá variácia voličskej podpory stranám budúcich vládnych koalícií podľa veľkosti obcí. Určitú výnimku z tohto pravidla predstavujú pravicové koalície vládnuce v prvej polovici 90. rokov, ktoré mali významnejšiu urbánnu podporu. Postupom času však táto dimenzia pri posudzovaní podpory vládnych koalícií strácala na význame. Špecifické postavenie má v tomto ohľade Praha: voličská podpora stranám budúcej vládnej koalície sa tam spravidla dosť podstatne líši od ostatných miest a obcí. Túto odlišnosť však pravdepodobne nie je vhodné vysvetľovať iba populačnou veľkosťou Prahy, ale skôr špecifickou sociálnou štruktúrou pražského obyvateľstva a významne lepšou ekonomickou situáciou Prahy v porovnaní s ostatnými mestami a obcami v Česku.

Prípado Slovenska bol odlišný. V krajine sa striedali dva typy vládnych koalícií: také, ktoré sa opierali predovšetkým o voličskú podporu z *vidieka* a iné, podporované väčšími voličmi z *miest*. So zreteľne väčším porozumením v prostredí vidieckom (než v mestskom) sa stretli vládne koalície s účasťou obzvlášť HZDS, SNS a neskôr Smeru-SD. Naopak, vládne koalície zložené najmä z SDK, SDKÚ, KDH a tzv. maďarských strán našli podporu skôr v prostredí mestskom¹⁰. Osobitný bol prípad SDL, ktorá bola po istý čas súčasťou jedného a inokedy druhého typu koalície. Oba typy vládnych koalícií sa odlišovali štýlom vládnutia, ideologickým etatizmom vs. politicky liberálnejším prístupom, mierou komunikovaného porozumenia voči sociálne slabším, mierou klientelizmu, protimaďarským slovenským nacionalizmom vs. koalíčnou spoluprácou s maďarskými stranami, ako aj vzťahmi s občianskym sektorom.

Záver

Porovnali sme dve spoločnosti, kde väčšina obyvateľov sídli v mestách, čo však výraznejšie platí pre české krajiny. V prípade Slovenska sa navyše môžeme stretnúť s otvorenou otázkou, či väčšina čo do *kultúrnych* prejavov nie je väčšinou rurálnou.

Analýzy výsledkov parlamentných volieb potvrdili predpoklad, že urbánno-rurálne rozdiely voličského správania sú po roku 1989 tak v Česku, ako aj na Slovensku významné a sú všeobecne väčšie, než naznačujú analýzy vychádzajúce len z výberových zisťovaní. Populačná veľkosť obce, ktorá v našej štúdii aproximuje rurálnosť/urbánnosť, predovšetkým veľmi významne ovplyvňuje volebnú účasť. Charakter urbánno-rurálnych rozdielností vo volebnej účasti a ich zmeny v čase sú v oboch krajinách neobyčajne podobné, čo naznačuje ich všeobecnejšiu platnosť. Bez ohľadu na úroveň volebnej účasti v konkrétnych voľbách je účasť vždy relatívne najvyššia v populačne najmenších obciach.

Účasť vo voľbách *komunálnych* v porovnaní s voľbami parlamentnými vykazuje ešte väčšiu citlivosť na urbánno-rurálne rozdiely: s narastajúcou veľkosťou obce účasť celkovo výrazne a stále klesá (v Česku predstavuje výnimku len Praha a v niektorých voľbách i Brno a Plzeň, avšak na Slovensku ani Bratislava, ani Košice výnimkami nie sú). To sa dá čiastočne vysvetliť teóriou racionálnej voľby, ktorá predpokladá, že náklady na účasť v komunálnych voľbách v malých obciach sú pre tamjších voličov relatívne malé, avšak potenciálny zisk z účasti je naopak značný. Pravdepodobne pôsobí aj efekt sociálnej kontroly v lokálnej komunite, keďže tá je väčšia v malých obciach.

¹⁰ Uvedené platí pre vládne koalície, nie pre každú jednotlivú stranu. Napríklad tzv. maďarské strany nachádzali väčšiu podporu na vidieku, keďže väčšina Maďarov žije vo vidieckych obciach.

Čo sa týka účasti v *parlamentných* voľbách, bolo možné pozorovať určitý vývoj. Na začiatku 90. rokov bola situácia podobná komunálnym voľbám: aj tu s narastajúcou populačnou veľkosťou obce klesala účasť, i keď nie tak strmo. Postupom času sa ale vzťah medzi populačnou veľkosťou obce a účasťou zmenil. Vytvoril sa model, v ktorom najprv s rastúcou veľkosťou obce účasť klesá, minimum dosahuje v mestách s počtom obyvateľov približne 20 – 50 tisíc a vo väčších mestách už má tendenciu byť opäť vyššou. Tento vývoj zrejme súvisí s postupne rastúcim podielom ľudí s vyšším vzdelaním vo väčších mestách, môže však ísť aj o dôsledok narastajúceho vedomia svojich politických záujmov medzi obyvateľmi väčších miest (obzvlášť na Slovensku).

Na rozdiel od volebnej účasti nedajú sa nájsť „univerzálne“ vzorce urbánno-rurálnych rozdielov v politických preferenciách, ktoré by platili pre obidve krajiny. V slovenskom prípade sa dá hovoriť o tom, že minimálne od roku 1994 mali hlavné politické súboje najvýznamnejších strán dobre čitateľnú urbánno-rurálnu dimenziu: v boji o moc stáli proti sebe strany či zoskupenia strán, ktorých voličská podpora bola zreteľne väčšia na vidieku (HZDS od volieb 1994, Smer od volieb 2006), oproti stranám či blokom strán, ktoré sa opierali skôr o urbánnych voličov (stredopravé strany). Táto dimenzia politického konfliktu ešte zdôrazňovala význam odlišností vo volebnej účasti medzi vidiekom a mestami (vyššia účasť v rurálnom prostredí pôsobila dlho v prospech strán s prevažne rurálnymi voličmi). V Česku bola v tomto ohľade situácia odlišná. Zatiaľ čo české občianske pravicové strany boli – podobne ako stredopravé strany na Slovensku – relatívne populárnejšie v urbánnom prostredí, voličská podpora ich hlavných politických rivalov, totiž sociálnej demokracie, rurálny charakter nemala. V rurálnom prostredí v Česku bola relatívne silná predovšetkým kresťanská demokracia a s postupom času stále väčšmi i komunisti. Ideologická nekompatibilitosť týchto dvoch strán, spolu s existenciou silnej sociálnej demokracie podporovanej vo všetkých veľkostných kategóriách obcí zhruba v rovnakej miere, však efektívne bránili vytvoreniu nejakého „rurálneho politického bloku“.

Obe spoločnosti teda majú veľmi podobný profil volebnej účasti podľa veľkosti obcí, ale vidiek a mesto sa v Česku neodlišujú tak značne čo do politického „vkusu“ ako to je na Slovensku. Striedania „mestských“ a „vidieckych“ vládnych koalícií, k akým dochádzalo na Slovensku, v Česku vidieť nebolo.

Hoci sa na základe niektorých novinových článkov o odlišnom voličskom správaní obyvateľov Prahy a mimopražských voličov môže zdať, že v Česku prebieha intenzívny politický zápas medzi záujmami miest a vidieka, analýzy výsledkov volieb to nepotvrdzujú. Urbánno-rurálna dimenzia politického konfliktu je v Česku výrazne slabšia než na Slovensku.

Tomáš Kostecký je vedúcim vedeckým pracovníkom Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. a pracuje na oddelení Lokálne a regionálne štúdiá. Zaoberá sa priestorovými aspektmi ľudského správania, regionálnou a komparatívnou politikou, ako aj politickými dôsledkami metropolizácie a suburbanizácie.

Vladimír Krivý je vedeckým pracovníkom na Sociologickom ústave SAV. Zaoberá sa problematikou voličského správania, ako aj kolektívnymi identitami, hodnotovými orientáciami a religiozitou.

LITERATÚRA

- BERNARD, J. – KOSTELECKÝ, T., 2010: Části obcí s vlastní samosprávou a bez ní: Vliv administrativního statusu části obce na její rozvoj. In: Acta Politologica 2 (3): s. 46-61.
- BERNARD, J. – KOSTELECKÝ, T., 2014: Prostorový kontext volebního chování – jak působí lokální a regionální prostředí na rozhodování voličů. In: Sociologický časopis/ Czech Sociological Review 50 (1): s. 3-28.
- BERNARD, J. – KOSTELECKÝ, T. – ŠIMON, M., 2014: Existují prostorové kontextové vlivy na volební chování i v relativně nacionalizovaném stranickém systému? Příklad Česka. In: Geografie 119 (3): s. 240-258.
- BOURDIEU, P., 1998: Teorie jednání. Praha: Karolinum.
- BUZALKA, J., 2013: Od štátu slovenského národa k multietnickej demokracii? In: Bútor, M. – Mesežnikov, G. – Bútorová, Z. – Kollár, M. (eds.): Odkiaľ a kam. 20 rokov samostatnosti. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 161-172.
- ČSÚ, 2014: Počet obyvatel a domů podle výsledků sčítání od roku 1869. Dostupné online na <http://www.czso.cz/sldb/sldb10.nsf/cr.htm>.
- DANĚK, P., 2000: Existuje politická kultura českého pohraničí? In: Geografie – Sborník České geografické společnosti 105 (1): s. 50-62.
- DOWNS, A., 1957: An Economic Theory of Democracy. New York: Harper.
- FIALA, P. – MAREŠ, M. – PŠEJA, P., 2005: Komunisté a jejich strany. In: Malíř, J. – Marek, P. (eds.): Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004, II. díl: období 1938 – 2004. Brno: Doplněk, s. 1413-1432.
- GAJDOŠ, P. – MORAVANSKÁ, K., 2011: Suburbanizácia a jej podoby na Slovensku. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2011: Voličské správanie na Slovensku. Teória, trendy, výskum. Bratislava: Renesans.
- Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2005, 2006: Praha: Český statistický úřad.
- Historická statistická ročenka ČSSR., 1985: Praha: Federální statistický úřad, SNTL a ALFA.
- HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L., 2013: Origin, Ideology and Transformation of Political Parties: East-Central and Western Europe Compared. Ashgate Publishing, Ltd.

- HOFFMANN-MARTINOT, V. – SELLERS, J. M., 2005: Metropolitanization and Political Change. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- ILLNER, M., 2006: Velikost obcí, efektivita jejich správy a lokální demokracie. In: Z. Vajdová, D. Čermák, M. Illner: Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 15-26.
- JEHLIČKA, P. – SÝKORA, L., 1991: Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920 – 1990). In: Sborník České a geografické společnosti, č. 2, sv. 96, s. 81-95.
- KAHNEMAN, D., 2012: Myšlení rychlé a pomalé. Brno: Jan Melvil Publishing.
- KOPEČEK, L., 2007: Politické strany na Slovensku 1989 – až 2006. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- KOSTELECKÝ, T., 2001: Vzestup nebo pád politického regionalismu? Praha: Sociologický ústav AV ČR, Working Papers, 9/2001, 100 s.
- KOSTELECKÝ, T., 2002: Political Parties After Communism: Developments in East-Central Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- KOSTELECKÝ, T., 2005: Political Behavior in Metropolitan Areas in the Czech Republic Between 1990 and 2002 – Patterns, Trends, and the Relation to Suburbanization and its Socio-Spatial Patterns. Sociologické studie / Sociological Studies 05:02. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- KOSTELECKÝ, T. – ČERMÁK, D. – VOBECKÁ, J., 2013: The Political Ecology of Czech Metropolitan Areas – is there a Post-Communist Metropolitan Model? In: Sellers, J. M. – Kübler, D. – Walter-Rogg, M. – Walks, R. A. (eds.). The Political Ecology of the Metropolis. Colchester: ECPR Press, p. 355-388.
- KOSTELECKÝ, T. – MIKEŠOVÁ, R. – POLÁKOVÁ, M. – ČERMÁK, D. – BERNARD, J. – ŠIMON, M. 2014: Koho volí Vaši sousedé? Prostorové vzorce volebního chování na území Česka od roku 1920 do roku 2006, jejich změny a možné příčiny. Praha, Sociologické nakladatelství SLON v koedicii so Sociologickým ústavom AV ČR.
- KOUBA, K., 2007: Prostorová analýza českého stranického systému: Institucionalizace a prostorové režimy. In: Sociologický časopis / Czech Sociological Review 47 (1): s. 33-59.
- KOVACS, Z., – DINGS DALE, A., 1998: Whither East European Democracies? The Geography of the 1994 Hungarian Parliamentary Election. In: Political Geography, 17 (4), p. 437-458.
- KRIVÝ, V. – FEGLOVÁ, V. – BALKO, D., 1996: Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania. Bratislava: Nadácia Médiá.
- KRIVÝ, V., 2012. Elektronická databáza volebných výsledkov 1929 – 2012 vo všetkých obciach na Slovensku.
http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_2010001
- KRIVÝ, V. – GYÁRFÁŠOVÁ, O., 2004: Výskumy volebných preferencií a volebné analýzy na Slovensku. In: Krejčí, J. (ed.): Kvalita výzkumů volebních preferencí. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 203-230.
- LANE, J. E., – ERSSON, S. O. 1999: Politics and Society in Western Europe. 4th Edition. London and Thousand Oaks: Sage Publication.

- LINEK, L., 2013: Kam se ztratili voliči? Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990 – 2010. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- LINEK, L. – LYONS, P., 2013: Dočasná stabilita? Volební podpora politických stran v České republice v letech 1990 – 2010. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- LIPSET, S. M. – ROKKAN, S. (eds.), 1967: Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. (Vol. 7). New York: Free press.
- LIPTÁK, L., 1992: Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. Bratislava: Archa.
- MACEŠKOVÁ, M. – OUŘEDNÍČEK, M. – TEMELOVÁ, J., 2009: Sociálně prostorová diferenciacie v České republice: implikace pro veřejnou (regionální) politiku. In: Ekonomický časopis 57 (7): s. 700-715.
- MADLEŇÁK, T. 2010: Hlavné trendy výskumu v súčasnej volebnej geografii. In: Geografický časopis 62 (2): s. 127-145.
- MADLEŇÁK, T. 2012: Regionálna diferenciacia volebného správania na Slovensku (1998-2010). Bratislava: Veda.
- MUSIL, J., 1977: Urbanizace v socialistických zemích. Praha: Svoboda.
- OUŘEDNÍČEK, M., 2003: Suburbanizace Prahy. In: Sociologický časopis/Czech Sociological Review 39 (2): s. 235-253.
- OUŘEDNÍČEK, M., 2007: Differential Suburban Development in the Prague Urban Region. In: Geografiska Annaler: Human Geography 89B (2), s. 111-125.
- PAŠIAK, J., 1993: Socio-priestorová situácia na Slovensku. In: Sociológia, roč. 25, č. 4-5, s. 343-354.
- PINK, M., – EIBL, O. – HAVLÍK, V. – MADLEŇÁK, T. – SPÁČ, P. – VODA, P. 2012: Volební mapy České a Slovenské republiky po roce 1993: vzorce, trendy, proměny. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury.
- PERLÍN, R. – KUČERA, Z. – KUČEROVÁ, S., 2010: Typologie venkovského prostoru Česka. In: Geografie, 115 (2): s. 161-187.
- PODOBA, J., 1996: Niekoľko poznámok k diskontinuitám vo vývoji slovenského poľnohospodárstva a etnologického myslenia. In: Slovenský národopis, ročník 44, č. 2, s. 212-224.
- POLÁKOVÁ, M. – MIKEŠOVÁ, R., 2014: Politické strany působící na území Česka (v období první republiky a po roce 1989). In: Kostelecký, T. – Mikešová R. – Poláková, M. – Čermák, D. – Bernard, J. – Šimon, M.: Koho volí Vaši sousedé? Prostorové vzorce volebního chování na území Česka od roku 1920 do roku 2006, jejich změny a možné příčiny. Praha, Sociologické nakladatelství SLON, s. 21-62.
- PROKOP, J., 2003: Sociolog výchovy Pierre Bourdieu (1930 – 2002) a jeho teorie reprodukce. In: Pedagogická orientace, 14 (3): s. 96-107.
- REIF, K. – SCHMITT, H., 1980: Nine Second-Order National Elections – a Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. In: European Journal of Political Research, 8 (1): p. 3-44.
- RYBÁŘ, M., 2011: Medzi štátom a spoločnosťou. Politické strany na Slovensku po roku 1989. Bratislava: Devín Print.
- Sčítanie, 1992: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 1991. Zloženie obyvateľstva podľa národnosti a podľa vierovyznania (výsledky podľa obcí). Bratislava, Slovenský štatistický úrad.

- Sčítanie 2002: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Zloženie obyvateľstva podľa národnosti a podľa vierovyznania (výsledky podľa obcí). Bratislava, Štatistický úrad SR.
- Sčítanie 2012: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Zloženie obyvateľstva podľa národnosti a podľa vierovyznania (výsledky podľa obcí). Bratislava, Štatistický úrad SR.
- SELLERS, J. M. – KÜBLER, D. – WALTER-ROGG, M. – WALKS, R. A. (eds.), 2013: *The Political Ecology of the Metropolis*. Colchester: ECPR Press.
- STANILOV, K. – SÝKORA, L. (eds.), 2014: *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Malden, Oxford: John Wiley & Sons.
- STRMISKA, M. – HLOUŠEK, V. – KOPEČEK, L. – CHYTILEK, R., 2005: *Politické strany moderní Evropy*. Praha: Portál.
- SWIANIEWICZ, P., 2013: *The Delocalised Homo Politicus – The Political Ecology of Polish Metropolitan Areas*. In: Sellers, J. M. – Kübler, D. – Walter-Rogg, M. – Walks, R. A. (eds.): *The Political Ecology of the Metropolis*. Colchester: ECPR Press. p. 325-354.
- SÝKORA, L., 2003: *Suburbanizace a její společenské důsledky*. In: *Sociologický časopis*, 39 (2): s. 217-233.
- SZOMOLÁNYI, S. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – ORTH, M., 2005: *Národná elita: od polarizácie ku konsenzu*. In: Szomolányi, S.: *Spoločnosť a politika na Slovensku. Cesty k stabilite 1989 – 2004*. Bratislava, Univerzita Komenského, s. 199-246.
- ŠEDO, J., 2007: *Volební systémy postkomunistických zemí*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- VAJDOVÁ, Z. – ČERMÁK, D., 2006: *Územní změny obcí v ČR*. In: Vajdová, Z. – Čermák, D. – Illner, M.: *Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 27-37.
- ZARYCKI, T., 1997: *Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski*. Warszawa: EUROREG UW.
- ZARYCKI, T., 2002: *Region jako kontekst zachowań politycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.